

lyen sokat tanulhat is belőle az olvasó a versről, a versmondatról (a szép Szabó Lőrinc-elemzésből például), a rímekről (például a tisztá, a túl tiszta, az eldugott, a hanyag, a triviális vagy az elhasznált rímről) és a mesteriség más kellékeiről, Latortól mi sem áll távolabb, mint a szabályok merev tisztelete. Éppenséggel az gyönyörködteti a legjobban, amikor valaki értő módon, okkal és hatásosan tudja áthágni a szabályt. De a műértés csak a szabály ismeretét – megmutatott, megvillantott vagy legalább sejtetett ismeretét – követeli meg, a betartását már nem. Nem is a szabály a legfontosabb benne, hanem az, amit eleven irodalomnak neveztem: a szöveg értő szeretete.

Összegzésül, s a Latortól idegen tanulságot helyettesítendő, álljon itt Lator Nemes Nagy Ágnesről mondott ítélete s a belerejttet elemzői eszmény, amelynek ő maga olyan tökéletesen megfelel: „Nekem éppen ez tetszik A HEGYI KÖLTŐ-ben a legjobban: a váratlanul kinyúló, az egészet bevilágító mikroelemzések sora. És a tanulmány minden során átütő szenvedély, amely nem torzítja, sőt pontosabbá teszi a képet.”

Babarczy Eszter

PÓTNYOMOZÁS

Szántó Piroska: *Akt*
Európa, 1994. 299 oldal, 550 Ft

Vas István önéletrajzi nyomozása a szerző halála miatt jóval a kijelölt végpont előtt félbeszakadt. A töredékesen is a század legmélyebb, legokosabb és legszebb magyar memóriái közé utalható mű a tervek szerint 1956. november 4-én ért volna véget, amikor – Petri szavaival – „a város arra ébredt, lövik szét”. Nyilvánvalóan jelképes, jelentésgazdag dátumválasztás: „a líra regénye” – mint nevelődési regény – véget ért. Így a végpont, anélkül, hogy az író szövegszerűen elérte volna, mégis lezárja és befejezi a könyvet: onnan nézve minden látszólag bizonytalan vonal rajzosabbá, élesebbé válik, a hézagok kitöltődnek, hisz jól tudjuk, hogy minden oda tart. Csak formálisan töredék tehát Vas em-

lékirata, a szó szellemi értelmében befejezett egész, a beletitkolt perspektíva megszünteti a hiányokat. És talán nem túl kalandos a feltételezés: szerzője eleve „végleges töredéknek” szánta, hisz komolyan nemigen gondolhattott az ötvenes évekről vagy a forradalomról szóló fejezetek publikálására. És – nagy barátjához, Ottlikhoz hasonlóan – talán volt valami súlyos komplexusa a forradalom megírásával kapcsolatban: tudta, hogy nem térhet ki a feladat elől, ám egyre csak halogatta, toltta és görgette maga előtt, míg végül túlkergette a túlvilágra. (A BUDA forradalmi részletei ugyanerről a kibogozatlan lelki gubancról árulkodnak.) Mindezek fényében inkább csak szép testamentum, egy több évtizedes emberi-szerelmi szövetség újbóli (végső) megerősítése, mintsem megfontolt művészi vágy a halálos ágyon elszuttogott, a bajtársi feleségnek szóló felhívás: „Fejezd be a könyvet, ha én nem tudnám, tudod, meddig akarom írni.” Szántó Piroska természetesen nem vállalkozhatott erre, de megpróbálta „egyelőre az útjelző cölöpöket leverni”. Vagyis kijelölni legalább a fő tájékozási pontokat. Továbbépítve a Vastól származó metaforikát: ha nem is folytatni a kényszerűen „félbeszakadt nyomozást”, de a tőle telhető legalaposabb pótnyomozást végezni közös életük lezáratlan ügyeiben. Az AKT publikálásának ez lehetett az egyik legfőbb indítéka.

Persze: VOLTAM ÉN IS VALAHA – mondja a kötet nyitó ciklusának címe, magyarán Szántó Piroska határozottan bejelenti igényét a saját életére, a saját emlékeire. Határozottan, de nem túl hangosan: az itt felsorakoztatott írások egyike sem harsány vagy túlzottan nagyigényű; két kisebb, vallomásszerű futam a festői mesterségről (AZ ÁLARC; A FESTŐ ÁLMA); két hosszabb emlékezés a politika és a művészet, az élet és a történelem kapcsolatairól (BESZÁMOLÓ A „MOZGALMI MUNKÁMRÓL”; 1942. MÁRCIUS), végül egy valódi novella benyomását keltő önéletrajzi karc (INKONGRUENS). Talán ez utóbbi a legígéretesebb – és legszórakoztatóbb –, ám mégsem tud élni a maga által előtárt lehetőségekkel: első, meglehetősen furcsára sikeredett házasságának és svájci csempészkalandjának rajza igencsak vázlatosnak mondható, sokszor némileg közhelyesen és túlzott nagyvonalúsággal lép át lényeges helyzeteken. Az alaposságnak e hiánya végül olyannyira megbosszulja

magát, hogy a memoártárca elolvastával csak nagy erőfeszítéssel fojthatjuk vissza a némileg udvariatlan kérdést: ugyan miért kellett mindezt elmesélni?! Egyszóval privátak kissé e ciklus feljegyzései, írójuk nem képes önmagát „Szántó Piroskává” formálni, az elbeszélő énből nem lesz megformált én, mindössze szellemesen és gördülékenyen megfogalmazott anekdoták hősnője marad. „*Írd csak le – bízott Pista –, ha nem tudnád, az igazságnak átütő ereje van*” – idézi támogatásul Vas István jó tanácsát. Ám ez most inkább csak „valódi”, mint „igaz”, e történetek hitelesek, ám nem feltétlenül szükségszerűek, többnyire hiányzik belőlük az a bizonyos „*átütő erő*”. Így a fentebb kissé udvariatlannak titulált kérdést akkor is fel kellett tenni, ha pontosan tudjuk rá a választ: ezek az anekdoták mindenekelőtt Vas Istvánnak szólnak, néha valóban megszólítva a költőt, de többnyire csak átvitt értelemben, a nagyszerű élet- és pályatárs volt legfőbb inspirálójuk, láthatatlan hősök és hallgatójuk.

Azonnal megnő hát az írás hőfoka, ha maga a főhős lép színre, a szöveg nagyobb dimenziókat, szélesebb távlatokat kap, és működésbe léphetnek Szántó Piroška már korábban is megcsodált írói erényei: a lényeges és a lényegtelen közt nagy biztonsággal határt szabó arányérzéke; széles körű, a gasztronómiától az irodalomtörténetig terjedő, mindenekelőtt szenzuális jellegű anyagismerete; erős, csak ritkán kihagyó önironiája, mely többnyire megóvja az önsajnálattól vagy az alkatától nem teljesen idegen kérdéstől, az a gondoskodó szeretet, mellyel friss palántát nevel a legcsenevészebb humoros vagy groteszk helyzetecskéből is: szituációérzéke; a gyermeki és mégis rafinált rácsodálkozás az emberi lény legapróbb mocnáisaira. Az emberek iránti lankadatlan érdeklődés a mozgatórugója „pótnyomozásainak”. Semmi sem kerül el a figyelmét, egy kéztartásból, egy elharapott szóból, egy félbemaradt mozdulatból képes néha felvázolni egy ember teljes személyiségét. Bízik a szemében; amit a portréfestő nem alkothatott meg, azt most pótolja a nyelv közegében. Nem irodalmi táblaképeket sorakoztat egymás mellé, mert szinte zsigeri módon irtózik attól, hogy kimerevítve, befejezettek (vagyis halottnak) ábrázoljon bárkit is. A „*portrévázlatok*” inkább több karc

egymásra vetítése; mint a rontott fényképen, szinte mindig „bemozdulva” látjuk a modellt, ám ezek szándékos „hibák”, a gesztusok egymásba folynak, átívelnek az időben, egy régen megkezdett mozdulat esetleg évek múltán folytatódik, egy jelentéktelennek látszó mellékmondat jelentőségére esetleg hónapokkal később derül fény. És nem kész vagy lezárt magának a portretistának a személyisége sem, állandóan át- és újraértékeli nemcsak modelljét, de önnön rajzának hitelességét, belső igazságát is, küszködik, vitába száll saját megállapításaival, annak érdekében, hogy megtalálja a Másik életének belső igazságát, személyiségének megformált centrumát. Ez a dialogikus portréfestés hallatlanul dinamikus, mindig mozgásban van, villódzik a szöveg, akár az íráskor modelljei. Egyik mestere egy méltatlanul elfeledett múlt századi arcképrajzoló: Pálffy Jánost megkapó hommage illeti a kötetben (AZ ABC FELÉ).

„*Az én vérnyomásomat csak Cipi és Anyu képes felhajtani*” – sóhajtja Vas István. Természetes hát, hogy a költő életének két ily ironikusan kitüntetett súlyú szereplője központi helyre kerül a kötetben, ők lesznek a két legnagyobb, legelevenebb arcképvázlat modelljei. „*Vasnéni*” a pikírt megjegyzésekben nagymester, teljesen öntörvényű, az egyébként is excentrikus lipótvárosi nyelvhasználatot a végső groteskszigetig facsaró, az elesettségekben is fenséges nagyszony, a Forma dámája. A Forma nevében tudja, hogy komoly ember a nyilasházban szerzett élményeiről nem beszél, hogy nem vesz tudomást az ötvenes évek megsemmisítő laposságáról és alakatlanságáról: a salátára akkor is citrom dukál, ha évek óta legfeljebb tán a lexikonban látni, magára valamit adó ember nem elegyedik szóba „*strapanökkel*”, és természetes, hogy „*strapapörkölt*” sem kerülhet az asztalára. És a megmentett Forma diadala a fenséges, a teljesen kifürkészhetetlen teremtőerővel elkészített Sólet. Menye, Szántó Piroška reménytelen igyekezettel udvarolja körül, ám „*Vasnéni*” minden hódítási kísérlet visszapattan. De minden hiába, ezt a szigorú, megnyerhetetlen öregasszonyt mégis szeretni kell.

Akár Ottlikot. Aki ugyancsak nem könnyű ember, hogy enyhén fogalmazzunk. Személyiségének elemi erejű kisugárzása csak ellenételes érzelmeket kelthet: „*Nélkülözhetetlen és*

kibirhatatlan. Imádtam, és szél tudtam volna verni a pofáját.” Szántó Piroska Ottlik-képe bizonyára hasonlóan ambivalens érzéseket támaszthat az olvasóban. Írásai alapján magam is egy rendkívül elegáns, visszafogott, halk szavú, amolyan *gentlemanlike* jelenségnek képzeltem a regényíró – bizonyára tudott ilyen is lenni. Ám Szántó Piroska most máshová helyezi a hangsúlyokat, az ő Ottlikja egy déli temperamentumú, egy olasz tenorista hisztériájával fellépő, nagyszájú, a kíméletlenségig önző, néha egyenesen kisszerű figura: a Nagy Idol házipapucsban. Ám a kulcsszó itt is – mint a kötet összes írásában – a szeretet. Ez rejlik Vas és Ottlik szörnyű, hajtépő veszekedései mögött, ez irányítja Ottlik és a feleség *odi et amo* csillagképű kapcsolatát, és persze ez kormányozza Szántó Piroska portrérajzoló ceruzáját is. És ekkor talán rádöbbenünk „Cipi” irtózatos dühkitöréseink, hagymázos vértolulásainak belső indítékára is: ez a nagyszerű író elemi, pusztító erejű módon vágyott a szeretetre. Ez sokszor nagyzási hőbort, ám többnyire csak esendő-elesett, szívszorítóan gyarló összongás. Mindenki félelme hát, ám Ottliknak volt elég bátorsága, hogy esendőségét mintegy közszemlére tegye, póre kreatúrává üvöltse önmagát. Harsánysága nyilvános gyónás, indulatrohamai szemérmesen elcsúszott vallomások. Hogy végül sikerei közt is elhagyatottan, rájongói táborában is árván járja végig a „*minden testnek útját*”.

Ez utóbbiról beszél a könyv legnagyobb írói teljesítménye. A címadó AKT Vas István testének portréja. Rendkívül kényes, az elmondható határán fekvő téma, és csak tisztelet illeti Szántó Piroskát, hogy egyetlen pillanatra sem siklik félre a tolla, páratlanul biztos ízléssel, hibátlan arányérzékkel ábrázolja élete társa néha meghitt, néha furcsán idegen, fogyó és hízó, diadalmas és lepusztult, szép és csúnya, egyszóval megrendítően emberi testének történetét. A test emlékezete van oly mély, mint a léleké – vagy dehogyan badarság, ugyan ki tudná történetüket elválasztani? Ennek a megrázó prózaversnek minden sorából valami kései, ám korántsem rezignált vagy szomorkás, inkább büszkén dacos tapasztalat sugárzik. „*Persze, boldogan éltek, míg meg nem haltak. De meghalnak.*”

Bán Zoltán András

„ÉN CSAK TORKIG VOLTAM MÁR...”

Bertók László: *Priusz*

Századvég, 1994. 134 oldal, 320 Ft

„*Lett ott bennem, valahol nagyon mélyen, egy rettenetes súly, egy köhegy, egy vasbánya, ami húzott befelé, de tartott is, hogy a szél irányába el ne repüljek, hogy gyanakodjak, tartózkodjak akkor is, ha talán nem kellene. S lett kifelé, kívül egy sokáig elmosódott arc, egy képmás, egy élet, amely beteljesedni, élni akart.*” Bertók László dokumentumokból és elbeszélő meg értelmező kommentárokból egybeszerkesztett emlékiratkollázs sorsot meghatározó, a személyiséget tűzpróbában megedző szakaszt nagyít ki az önéletrajzból. 1955. augusztus 23-án a demokrácia elleni izgatás vádjával letartóztatják a főiskolára éppen fölvetett költőjelöltet és néhány barátját. A házkutatás, a kihallgatások, a koncepciók per, a büntetés fölfüggesztése, az amnesztiáért való szívós, sikertelen küzdelem, a munkaszolgálatos katonaszkodás, a szabadulás 1956 novemberében: ez az esemény sor a cselekmény első, hosszabb terjedelmű része. A PRIUSZ alap gondolata szempontjából nem kevésbé súlyos az 1957-től 1990-ig, az érvényes rehabilitálásig eltelt idő sűrítettebb, rövidebb krónikája, a megjelöltség miatti hátráltatások, gáncsok, előítéletek földidézése és azé az elszánt erőfeszítésé, amelyre a belső egyensúly megmentéséhez, megszilárdításához szükség volt. A „történelem” átgázolt a személyes életen, olyan sebet ejtve, amelyek még a behegedés után is visszasajognak, nyomokat hagyva, amelyeket sohasem lehet véglegesen eltüntetni.

A vád (a legtömörebb változatban) így hangzott: „*Bertók László több társával 1952-ben létrehozott egy illegális irodalmi kört, amelynek célja volt demokráciaellenes versek szerkesztése. 1955-ben ezt az irodalmi kört felújították, azzal a céllal, hogy a fennálló társadalmi rend ellen izgassanak. Bertók több demokráciaellenes verset írt, amit másoknak elküldött.*” Az 1955-ben megalakult Ady Endre irodalmi körnek négy tagja volt, az „izgató” verseket tizen ha olvashatták – ennyit a kör tevékenységének társadalmi veszélyességéről. Céljaikról, programjukról az október 1-jén kelt vádirat tartalmaz összefoglalást. Narodnyik nézeteket vallanak; ver-